

УДК 347.921:347.68(477)

РЕЦЕПЦІЯ ІНСТИТУТУ НАБУВАЛЬНОЇ ДАВНОСТІ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

RECEPTION OF INSTITUTE ACQUISITIVE ANTIQUITY IN THE CIVIL LAW OF UKRAINE

Сурай Д.Ю.,

*здобувач кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

Стаття присвячена дослідженню питання щодо рецепції інституту набувальної давності в цивільному праві України. Розглянуті особливості набувальної давності як одного із способів набуття права власності в рамках двох правових систем: римського приватного права та цивільного права України. Проаналізовано напрацювання римських юристів щодо набувальної давності з метою визначення їх впливу на формування та розвиток інституту набувальної давності за сучасним цивільним законодавством України.

Ключові слова: набувальна давність, володіння, майно, строк, рецепція, власник.

Статья посвящена исследованию вопроса рецепции института приобретательной давности в гражданском праве Украины. Рассмотрены особенности приобретательной давности как одного из способов приобретения права собственности в рамках двух правовых систем: римского частного права и гражданского права Украины. Проанализированы наработки римских юристов относительно приобретательной давности с целью определения их влияния на формирование и развитие института приобретательной давности в современном гражданском законодательстве Украины.

Ключевые слова: приобретательная давность, владение, имущество, срок, рецепция, собственник.

The article covers study of the problem of institute reception of acquisitive antiquity in the Civil law of Ukraine. The peculiarities of acquisitive antiquity are considered as one of the methods of acquisition of law of property in the framework of two legal systems: Roman private law and Civil law of Ukraine. Works features of Roman lawyers were analyzed conserving acquisitive antiquity to determine their influence on formation and development on acquisitive antiquity institute in the modern Civil Law of Ukraine.

Key words: acquisitive antiquity, possession, property, term, reception, owner.

Постановка проблеми. Розгляд питання щодо рецепції інституту набувальної давності в цивільному праві України є не тільки цікавим, але й актуальним. Це зумовлено перш за все тим, що новелою в цивільному законодавстві України є права регламентація нового способу набуття права власності – набувальної давності. Включення зазначеного способу набуття права власності в Цивільний кодекс України є законним процесом, що має напрямом на розширення інституту набуття права власності з метою проведення більш детальної правової регламентації не тільки існуючих способів набуття права власності, але й тих, які не були урегульовані в Цивільному кодексі УРСР 1963 року, що є важливим напрямком реформування приватного права України, додає йому статус певної досконалості та стабільності в майбутньому.

Крім того, для повного та всебічного дослідження правової природи умов, що є необхідними для набуття права власності внаслідок спливу терміну набувальної давності, необхідно звернутися до історії інституту набувальної давності, тобто розглянути та проаналізувати першоджерела римського приватного права в рамках якого був започаткований інститут набувальної давності та в подальшому реципований в законодавстві багатьох країн світу у тому числі й в Україні.

Стан дослідження. Питанням правового регулювання набувальної давності, приділяли увагу в своїх працях такі видатні вчені, як: С. Н. Братусь, А. В. Венедиктов, Д. М. Генкин, Д. В. Дождьов, С. М. Карнишова, С. М. Орач, Ю. К. Толстой, Є. О. Харитонов та інші. Однак не всі аспекти зазначеної проблеми до-

статньо висвітлені в науковій літературі. Зокрема, в літературі недостатньо уваги приділено розгляду особливостей набувальної давності як одного із способів набуття права власності за діючим цивільним законодавством України. Також залишається невисвітленим питання щодо впливу римського приватного права на формування інституту набувальної давності в сучасному цивільному законодавстві України. Саме тому мета статті полягає у дослідженні правового регулювання набувальної давності в рамках двох правових систем: римського приватного права та цивільного права України та на цій підставі виявити, які положення зазначеного інституту за цивільним законодавством України є повним запозиченням напрацьованих римських юристів, які з них хоча і були запропоновані римською юриспруденцією, але зазнали змін в цивільному законодавстві України, а які з них постають новелою сучасної цивілістики.

Виклад основного матеріалу. За визначенням римських джерел, давніше володіння зумовлює набуття права власності шляхом володіння, яке тривало протягом визначеного законом часу. Положення про давність знаходимо вже в Законах XII таблиць, згідно з якими нерухомі речі можна було придбати у власність після дворічного, а в деяких інших випадках – однорічного строку давності. Претори поширили дію цього положення і на перегрінів. За законодавством Юстиніана, строки набувальної давності були тривалішими: для рухомого майна – 3 роки, для нерухомого – 10-річна давність із збільшенням її до 20 років, якщо не знайшовся власник, майно його переводять у власність іншої особи за давністю володіння [1, с. 142].

У Кодексі Юстиніана передбачалися відповідні строки володіння для рухомих та нерухомих речей, а також визначені певні умови для набуття права власності за давністю володіння, а саме: придатність речі (*res habilis*), законність підстави (*titulus*), добра совість (*fides*), володіння (*possessio*), строк (*tenpus*).

Під придатністю речі (*res habilis*) розуміли, що відповідна річ була здатна для набуття права власності за давністю володіння. Таким чином, із речей виключались всі ті, які були викрадені або насильно утримувались володільцем, або ж які були виключені із майнового обігу.

Під законністю підстави (*titulus*) володіння слід розуміти такі підстави набуття речі, які вказували на виникнення права власності, незалежно від того, що ці підстави могли бути і дефективними відповідно до деяких причин [2, с. 98]. Римська юриспруденція склала закритий список правомірних підстав для *usucapio* [3, с. 405]. Однак наявність *justus titulus* є лише загальним правилом, з якого допускаються виключення. Якщо з виключних обставин випадку зрозуміло, що особа мала підстави припустити наявність способу набуття, якого насправді не було або який виявився нікчемним, то право задовольняється для узупаї доказом наявності такої вибачної помилки в існуванні титулу. Це такі випадки, в яких сучасні юристи говорять про узупаїю на підставі так званого уявного титулу [4, с. 255].

Під доброю совістю (*fides*) слід розуміти добросовісність володільця, який, набуваючи річ, не знав про те, що вона на момент передачі не належала відповідачу.

Під володінням (*possessio*) розуміли матеріальне утримання і забезпечення речі, яке супроводжувалося наміром зберегти річ за собою. Це також було пов'язано із безперервністю володіння майном.

Під строком (*tenpus*) розуміли тривалість безперервного володіння річчю. Сплив цього строку породжував право власності за відсутністю правомірної підстави (*iustus titulus*), а інколи і стосовно недобросовісного володільця [2, с. 99].

У післякласичний період розвитку Риму відбулося злиття *usucapio* та *longi temporis praescriptio*. *Longi temporis praescriptio* створена, очевидно, для того, щоб забезпечити набуття за давністю провінційних ділянок та набуття рухомих речей перегрінами. *Usucapio*, як інститут *ius civilis*, була недоступна перегрінам та не застосовувалася до провінційних земель. Строк нової давності був в 10 років *inter praesentes*, тобто коли зацікавлені особи жили в одній провінції, та в 20 років *inter absentes*, тобто коли вони жили в різних провінціях. Спочатку нова давність надавала тільки заперечення проти позову власника речі к володарю її. Згодом володарю, що виконав цю давність, був наданий позов для повернення втраченого володіння; таким чином ця давність перетворилася в набувальну.

У 528 році Юстиніан створив ще один вид набувальної давності [4, с. 252] – екстраординарну давність. Суть її в тому, що добросовісний набувач, що володів річчю до закінчення строку погашення позову власника (30 років) мав право при втраті її пред'явити в'ндікаційний позов як «справжній» власник. При цьому від нього не вимагалися докази наявності законних підстав володіння (С. 7.39.8).

Правилі про екстраординарний строк не розповсюджується на речі:

- насильно захоплені;
- відносно яких не могла виникати приватна власність;
- які знаходяться в громадському користуванні [5, с. 156].

Також у римському праві діяв інститут правонаступництва у давності володіння (*successio possessionis*), відповідно до якого спадкоємець мав право об'єднати строки свого володіння річчю з періодом володіння річчю, яка була спадкодавцем [2, с. 99].

Давніше володіння переривається: 1) втратою володіння річчю; 2) на думку багатьох юристів – пред'явленням позову про власність; питання це – спірне: в класичному праві *usucapio* не переривається *rei vindicatio*, але відповідач все ж повинен був видати річ позивачу, в силу процесуального обов'язку (*Processobligation*), якщо відповідач ще був власником в момент *litis contestatio*. Навпаки, *praescriptio longi temporis* переривалася. В Юстиніанівському праві, після злиття цих двох інститутів, питання вирішується, очевидно, у тому сенсі, що пред'явлення

позову перериває набувальну давність, але тільки на користь особи, що пред'явила позов, і не перериває відносно третіх осіб.

Течія давності призупиняється в силу деяких обставин, головним чином на час, поки проти узукапієнта не може бути вчинений позов про власність з якихось юридичних перешкод, наприклад в проміжок часу, який надається спадкоємцю для складання інвентарю, якщо спадкоємець використовує *beneficium inventarii* [4, с. 257].

Специфіка цього способу набуття полягає у тому, що його об'єктом не може бути *res nullius*: правомірне заволодіння нічийною річчю відразу ж робить окупанта власником. *Usucapio* має місце тільки тоді, коли набувач володіє чужою річчю.

Згідно з Дігестам Юстиніана, «набуття по давності введене в цілях суспільної користі, щоб деякі речі довго, ледве не постійно не перебували в стані, коли питання про власність на них непросте, оскільки для розшуку речей господарям досить встановлено-го терміну (Д. 41.3.1.)» [6, с. 339].

Римська юридична література не була однотайна в тому, щоб систематизувати *usucapio* серед способів набуття, так що і в Дігестах Юстиніана цей інститут трактувався в особливому титулі (Д. 41,3: *De usurpationibus et usucapionibus*), окремо від набуття власності (Д. 41,1: *De acquirendo rerum dominio*). І в преторському едикті і в *Pauli Sententiae* (5,8), у якому матеріал розташовується в порядку преторського едикту, *usucapio* далеко відстає від розділу про власність. Лише в «*Res cottibiana*» Гая *usucapio* виявляється «на місці», як і в «*Regulae*» Ульпіана. Ця трактовка прийнята укладачами Інституцій Юстиніана. (І. 2,1,11-48).

Гай і в Інституціях (2, 42-64) розглядає *usucapio* в зв'язку дуалізмом власності («*duplex dominium*»). Підводячи підсумок розділу про способи перенесення власності, Гай (Gai., 2,65) говорить про різні підстави (*iure naturali* – *iure civili*) відчуження власності («*alienatio*»), називаючи серед останніх (*mancipatio*, і *in iure cessio*) також *usucapio*. Зрозуміло, що в цьому ряду *usucapio* не може мати значення способу набуття, але відноситься к специфічним гіпотезам *traditio*, *mancipatio* або *in iure cessio*.

Пізніше класики трактують *usucapio* як зміцнення реального права набувача за допомогою додання до нього права власності в результаті тривалого володіння: «*dominii adiectio per continuationem possessionis*» (Mod., 5 pand., D. 41,3,3; Up., Reg., 19,8). *Usucapio* веде до остаточної втрати колишнім власником прав на річ, тобто є, скоріше, способом відчуження, ніж набуття, відповідно до систематики Гая та Павла (Paul., 21 ad ed., D. 50, 16, 28 pr) [3, с. 410].

Набувальна давність реципована саме із римського приватного права та є нововведенням для цивільного законодавства України. Якщо, римські юристи не були однотайні щодо правової природи набувальної давності, то українське законодавство навпаки, закріплюючи статтю, що присвячена набувальній давності саме в главі 24 Цивільного кодексу України

[7], яка так і називається «Набуття права власності» чітко розглядає набувальну давність як спосіб виникнення права власності.

Стаття 344 Цивільного кодексу України [7] закріплює умови набуття права власності за давністю володіння саме ті, що були визначені ще римлянами. При цьому зазначена стаття закріплює відкритість володіння чужою річчю, як умову набувальної давності, що не була відома римлянам. Нажаль, діюче законодавство, не роз'яснює цю ознаку. На наш погляд, відносно набувальної давності відкритість володіння річчю має місце, у разі, якщо особа, що є добросовісним володарем чужої речі ставиться до речі як до своєї, і це ставлення є очевидним для третіх осіб.

Також необхідно звернути увагу на поняття «добросовісність володіння». Добросовісність означає, що володар переконаний в правомірності своєї поведінки, вважає підставу, за якою отримано майно, достатньою для того, щоб мати право власності на нього. Не дивлячись на те, що Цивільний кодекс України прямо не закріплює презумпцію добросовісності володіння, однак зміст п. 5 статті 12 Цивільного кодексу України, що встановлює презумпцію добросовісності учасників цивільних відносин, поза всякими сумнівів можна застосувати і до умов про добросовісність особи, що набуває право власності по набувальній давності [8, с. 56].

При вирішенні питання щодо тривалості строку набувальної давності українське законодавство йде шляхом римлян, тобто визначає цей строк в залежності від речі відносного якої виникла набувальна давність, а саме в залежності від того чи є ця річ рухомою або нерухомою. За загальним правилом строк набувальної давності для нерухомих речей – 10 років, для рухомих – 5 років. Законодавство може передбачати спеціальні випадки набуття права власності по набувальній давності та відхиляться від загального правила щодо строків набувальної давності. Так, Земельний кодекс України [9] встановлює, що для набуття права власності на земельну ділянку за набувальною давністю строк володіння складає 15 років.

За Цивільним кодексом України [7] якщо особа заволоділа майном на підставі договору з його власником, який після закінчення строку договору не пред'явив вимоги про його повернення, вона набуває право власності за набувальною давністю на нерухоме майно через п'ятнадцять, а на рухоме майно – через п'ять років з часу спливу позовної давності.

Положення щодо спадкового правонаступництва строку набувальної давності було запозичанню в римської юриспруденції та відображено в цивільному законодавстві України.

За римським правом утрата володіння річчю перериває строк набувальної давності. По-іншому розглядає це питання Цивільний кодекс

України: втрата не з своєї волі майна його володільцем не перериває набувальної давності у разі повернення майна протягом одного року або

пред'явлення протягом цього строку позову про його витребування. На наш погляд, можна зробити висновок, що діюче законодавство не визнає втрату майна, як підставу переривання набувальної давності при наявності певних умов, якщо ці умови не будуть виконані, то виникає ситуація передбачена римським правом: утрата володіння річчю перериває набувальну давність. Призупинення набувальної давності діюче цивільне законодавство не передбачає.

Висновки. Аналіз положень сучасного цивільного права України, які стосуються набувальної давності, дозволяє зробити висновок, що в регулюван-

ні цього інституту є відчутною рецепція римського приватного права.

Проведений порівняльно-правовий аналіз правового регулювання набувальної давності в рамках двох правових систем: римського права та цивільного права України дає можливість зазначити, що умови набуття права власності за набувальною давністю, що розроблені ще римськими юристами, рециповані діючим цивільним законодавством України. Необхідно також звернути увагу, що Цивільний кодекс України закріплює положення, які не були відомі римським юристам, а є напрацюванням та втілення досвіду сучасної цивілістики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Орач Є. М., Тищик Б. Й. Основи римського права : курс лекцій. – К. : Юрінком Інтер, 2000. – 272 с.
2. Основи римського приватного права : підручник / В. І. Борисова, Л. М. Борисова, М. В. Домашенко та ін. ; За заг. ред. В. І. Борисової та Л. М. Борисової. – Х. : Право, 2008. – 224 с.
3. Дождев Д. В. Римское частное право : учебник для вузов / Под общ. ред. академика РАН, д. ю. н. проф. В. С. Нерсесянца. – 2-е изд., изм. и доп. – М. : Издательство НОРМА, 2003. – 784 с.
4. Хвостов В. М. Система римського права : учебник. – М. : Издательство «Спартак», 1996. – 522 с.
5. Харитонов Е. О. Основи римского частного права. – Ростов н/Д. : Изд-во «Феникс», 1999. – 416 с.
6. Оборотов И. Г. Давность как особый вид срока в правовом регулировании // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. праць. – 2006. Вип. 27. – 452 с. – С. 337–340.
7. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – №№ 40–44. – Ст. 356.
8. Карнышова Е. М. Условия приобретательной давности // Вісник Одеського національного університету. Правознавство. Том 13. Вип. 10. 2008. – С. 55–60.
9. Земельний кодекс України від 25.10.2001 р // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2002. – № 3–4. Ст. 27.